Piotr Lewandowski¹

Zasada świeckości państwa w Konstytucji i orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego Republiki Włoskiej

Słowa kluczowe: zasada świeckości, Konstytucja, wolność religijna, orzecznictwo konstytucyjne, relacje państwo – kościół

Keywords: the principle of the secular nature, Constitution, religious freedom, constitutional case – law, relations between state and church

Streszczenie

Artykuł prezentuje konstytucyjną zasadę świeckości państwa w świetle wybranych orzeczeń Trybunału Konstytucyjnego Republiki Włoskiej. Choć Konstytucja nie określa bezpośrednio tejszy zasady, to jednak jej treść wynika z orzecznictwa oraz doktryny prawa konstytucyjnego. Pomimo wytyczenia zakresu zagadnienia, w ostatnich dziesięcioleciach podlega ono ustawicznej transformacji ze względu na zmieniające się uwarunkowania ustrojowo-polityczne państwa włoskiego. Włoski model świeckości wytycza system prawny państwa i organów administracji publicznej oraz gwarantuje równość i wolność konstytucyjną tudzież przyjmuje przychylną postawę w ramach problematyki wyznaniowej. Nie bez znaczenia pozostają konflikty interesów wynikające z zastosowania świeckości państwa, które prowadzą niejednokrotnie do ożywionych debat oraz zachwiania względnej równowagi społeczno-politycznej.

¹ Autor jest adiunktem w Zakładzie Teologii Pastoralnej i Prawa Kanonicznego Wydziału Teologicznego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. E-mail: lpietro@wp.pl.

Summary

The principle of the secular nature of the state in the Constitution and the case-law of the Constitutional Court of Italy

The article presents the constitutional principle of the secular nature of the state in the light of selected decisions issued by the Constitutional Court of Italy. Although the Constitution does not specify the said principle, its contents follow from the constitutional law decisions and doctrine. Despite the scope of the issue having been determined over the past few decades, it is continually subject to incessant transformation due to the ever-changing political conditions of the Italian state. The Italian model of secularism designates the legal system of the state and public administration institutions. It also guarantees constitutional equality and freedom and adopts a favourable attitude as far as religious issues are concerned. Also of significance here are conflicts of interests arising from the secular nature of the state. They are often the cause of heated debates and lead to undermining the social and political equilibrium.

I.

Pośród tematów licznych debat nad charakterem współczesnych państw oraz ich powiązań z kościołami i związkami wyznaniowymi uwagę zwraca zagadnienie koncepcji świeckości państwa. Zasada świeckości państwa krystalizowała się na przestrzeni wieków w zależności od aktualnie obowiązujących systemów prawnych oraz czynników historycznych, politycznych i kulturalnych. Urzeczywistniała się i przybierała określony charakter w danej epoce ze względu na ustrój oraz system prawny państwa i jego organów. W doktrynie prawa konstytucyjnego nie istnieje ściśle określona, jedyna postać świeckości, wobec tego wskazuje się na zróżnicowane kategorie państw świeckich. Jedną z nich jest włoski model państwa świeckiego, pozytywnie ustosunkowanego do wszelkich przejawów wolności religijnej sumienia, zwłaszcza w kontekście równości wobec prawa.

Uwarunkowania historyczne, zwłaszcza dążenia zmierzające do zjednoczenia Włoch oraz transformacja ustrojów politycznych, doprowadziły

18 czerwca 1946 r. do przyjęcia republikańskiej formy państwa. W perspektywie dalszych zmian legislacyjnych, pomimo uchwalenia konstytucji, nadal obowiązywały wcześniejsze regulacje na płaszczyźnie wyznaniowej, nie zawsze zgodne z aktualnie obowiązującą konstytucją. Taki stan rzeczy trwał do 1984 r., kiedy doszło do podpisania bilateralnych porozumień i układów między państwem a kościołami i związkami wyznaniowymi.

Przedmiotem tego opracowania będzie analiza zasady świeckości państwa w Konstytucji z 27 grudnia 1947 r. oraz wybranych orzeczeń Trybunału Konstytucyjnego Republiki Włoskiej ze wskazaniem na znaczenie tejże zasady w relacjach między państwem a kościołami i związkami wyznaniowymi. Jej wytyczenie i wdrożenie w systemie prawa włoskiego zrewidowało stosunki między państwem a kościołami i związkami wyznaniowymi oraz zapewniło stosowne gwarancje określonych uwarunkowań społeczno-politycznych.

II.

Koncepcja świeckości wymaga uściślenia terminologicznego. Pojęcie świeckości bowiem ma wiele synonimów czy też terminów bliskoznacznych. W tym przypadku uwagę zwracają określenia laickości, laicyzacji i laicyzmu². W piśmiennictwie trudno dojść do ustalenia jednoznacznej definicji, zwłaszcza że terminy te przenikają się, ukazując odmienne perspektywy względem powyższych pojęć. Nie istnieje zatem konkretna definicja świeckości sprowadzonej do rangi zasady konstytucyjnej. Tym niemniej, w przedmiocie rozpatrywanego zagadnienia używa się zamiennie określeń

² Laickość „odnosi się zazwyczaj do systemu prawnego, określającego charakter państwa i administracji państwowej lub postawy zawierającej pewne areligijne przekonania filozoficzne i wartości etyczne. Jest uznawana za jedną z gwarancji równości i wolności wszystkich obywateli”. Laicyzacja z kolei jest to „działalność zmierzająca do wykluczenia religii ze sfery publicznej”, a laicyzm „oznacza ideologię, zgodnie z którą usunięcie religii z życia publicznego jest warunkiem wyzwolenia człowieka. Często jest oceniany jako zjawisko negatywne, zwłaszcza jako określenie postawy zerwania z wszelką argumentacją religijną, nawet jeśli miałaby się ona ograniczać wyłącznie do uzgadniania wspólnych wartości”. I. Barwicka-Tylek, *Laicyzacja*, [w:] *Słownik historii doktryn politycznych*, t. 3, red. M. Jaskólski, Warszawa 2007, s. 484–485.

świeckości i laickości, odnoszących się do systemu prawnego wynikającego z Konstytucji Republiki Włoskiej oraz orzecznictwa sądownictwa konstytucyjnego.

Zakres tego pojęcia podlega nieustannym modyfikacjom wynikającym ze zmieniających się czynników społeczno-politycznych. Zasadniczo istnieją dwie płaszczyzny składające się na istotę zagadnienia, a mianowicie rozdział państwa od kościoła i gwarancja pluralizmu religijnego stanowiące podstawę dalszych analiz³.

Współczesne debaty ukazują powszechnie świeckość jako materię stosunków między państwem a związkami wyznaniowymi wynikającą z wytyczenia ograniczeń instytucjonalno-publicznych w dziedzinie wyborów religijnych urzeczywistnianych w wymiarze indywidualnym⁴. Należy jednak podkreślić, że czynnikiem determinującym oraz bezpośrednio wpływającym na konkretyzację tej zasady jest działalność ustawodawcza określonych podmiotów. W ten sposób dochodzi do jej uściślenia oraz zastosowania w konkretnych wymiarach życia społecznego⁵.

Na gruncie włoskim świeckość utożsamiana jest z rozdziałem między władzą świecką a wyznaniową, oznacza ich wzajemną suwerenność i niezależność we własnym zakresie działania oraz neutralność instytucji publicznych na płaszczyźnie religijnej⁶. Ich neutralności nie należy jednak identyfikować ze świeckością neutralną, która podważa przymioty i tożsamość każdego wyznania, albowiem świeckość tego typu zmierza do ograniczenia roli religii w życiu publicznym w celu sprowadzenia jej do sfery osobistej⁷.

Ze względu na wzajemne związki instytucji publicznych z czynnikami natury wyznaniowej, Vittorio Villa wyodrębnia świeckość w wymiarze pry-

³ R. Gritti, *La politica del sacro. Laicità, religione, fondamentalismi nel mondo globalizzato*, Milano 2004, s. 59.

⁴ F. Macioce, *Una filosofia della laicità*, Torino 2007, s. 96.

⁵ R. Gritti, op.cit., s. 21.

⁶ G. Brunelli, *La laicità italiana tra affermazioni di principio e contraddizioni della prassi*, Rivista telematica giuridica dell'Associazione Italiana dei Costituzionalisti, 1/2013, tekst w j. włoskim dostępny na stronie: <http://www.rivistaaic.it/la-laicit-italiana-tra-affermazioni-di-principio-e-contraddizioni-della-prassi.html> (2.03.2015), s. 1.

⁷ S. Rossi, *La laicità nella giurisprudenza della Corte Costituzionale*, tekst w j. włoskim dostępny na stronie: http://www.sintesisidialeatica.it/leggi_articolo.php?AUTH=56&ID=117&RICERCA=rossi (21.03.2015), s. 2.

watnym i publicznym, przy czym pierwszy kontekst odnosi się do jednostki, a drugi do instytucji politycznych. Zasada świeckości zaaplikowana w wymiarze indywidualnym sprowadza się do całkowitego uznania wolności sumienia wszystkich jednostek, natomiast w wymiarze publicznym ukazuje, że państwo świeckie nie może narzucać całemu społeczeństwu określonych zasad przyjętych przez jego część, jak również wyróżniać konkretnych poglądów religijnych i etycznych na szkodę innym jednostek⁸.

Z powyższych ustaleń wynikają instytucjonalno-systemowe uwarunkowania zasady świeckości państwa wskazujące na jej aspekty pozytywne i negatywne. W znaczeniu negatywnym Giulio Caprarola stwierdza, że państwo nie powinno ulegać wpływom religijnym, zwłaszcza gdy wyznaczy sobie cele oczekujące urzeczywistnienia. W tym sensie państwo wystrzega się ingerencji w jakiegokolwiek postaci ze strony instytucji kościelnych w sprawach podlegających jego kompetencji⁹, podczas gdy świeckość w znaczeniu pozytywnym wytycza bezstronność państwa gwarantującą przestrzeganie i nienaruszalność określonych wyborów religijnych¹⁰. W tym znaczeniu Sąd Najwyższy Republiki Włoskiej utrzymuje, że „zasada świeckości domaga się przyznania każdemu wyznaniu określonej rangi prawnie kwalifikowanej w postaci właściwych środków prawnych, również na podstawie umów bilateralnych, przy zobowiązaniu władz państwowych do wyznaczenia kryteriów determinujących niedyskryminację i przyjęcia stosownych uzasadnień wykonawczych”¹¹. Tudzież Trybunał Konstytucyjny Republiki Włoskiej, orzekając kolizyjność art. 402 kodeksu karnego przewidującego karę pozbawienia wolności do roku za obrazę jedynej religii uznawanej przez państwo względem Konstytucji Republiki Włoskiej, wypowiedział się w zakresie rozpatrywanej świeckości. Stwierdził jego „niezgodność z zasadami równości wszystkich obywateli bez względu na religię (art. 3 Konstytucji) i zrównania związków wyznaniowych wobec prawa (art. 8 Konstytucji), oraz z «najwyż-

⁸ V. Villa, *Alcune osservazioni sulla nozione di „laicità”*, [w:] *Custodire la laicità nel tempo del pluralismo*, red. G. Palumbo, Milano 2009, s. 40–41.

⁹ G. Caprarola, *Schemi di diritto ecclesiastico*, Roma 2014, s. 23.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Corte di Cassazione, Sentenza n. 16305 del 28 giugno 2013, tekst w j. włoskim dostępny na stronie: <http://www.altalex.com/documents/massimario/2014/09/05/unione-degli-attei-e-agnostici-razionalisti-stato-trattativa-diniego-competenza> (2.02.2015), s. 5–6.

szą zasadą» świeckości, która charakteryzuje formę naszego Państwa w znaczeniu pluralistycznym¹². W tym sensie zasada świeckości stoi na stanowisku bezstronności w stosunku do wszystkich związków wyznaniowych oraz równości prawnej w zakresie ochrony sumienia¹³.

W powyższym kontekście należy zauważyć, że świeckość jest zbiorem aktów prawno-konstytucyjnych republikańskiej formy państwa wyznaczającego zakres polityki liberalno-demokratycznej¹⁴. Tak rozumiana zasada świeckości państwa oddziałuje zarówno na ustawodawcę, jak i na jednostkę. Powinnością ustawodawcy w procesie tworzenia prawa jest przyjęcie postawy równości i bezstronności względem związków wyznaniowych oraz zapewnienie ochrony uczuć religijnych podmiotów indywidualnych¹⁵. Należy wspomnieć, że konstytucyjne gwarancje wolności sumienia i wyznania w wymiarze indywidualnym i kolektywnym są zbieżne z doktryną Kościoła katolickiego, który stwierdza, że zasada świeckości „zakłada poszanowanie wszystkich wyznań religijnych przez państwo” gwarantujące swobodę działalności kościołom i związkom wyznaniowym¹⁶.

W odniesieniu do podmiotów indywidualnych Giovanni Boniolo zauważa, że zasada świeckości państwa przejawia się w ochronie uczuć religijnych polegających na „zagwarantowaniu wolności sumienia, rozumianej jako wolność poznania, wolność uzewnętrzniania własnych przekonań oraz wolność krytycyzmu i samokrytycyzmu”¹⁷.

Z dotychczasowych ustaleń wynika, że świeckość państwa jest uwarunkowana zbiorem powiązań ukierunkowanych na zagwarantowanie praw i wolności człowieka. W tym sensie Giuditta Brunelli stwierdza, że świeckość jest „zasadą regulującą stosunki między wspólnotą polityczną a płaszczyzną religijną mającą na celu ochronę wolności i równouprawnienia poszczegól-

¹² Corte Costituzionale, Sentenza n. 508 del 20 novembre 2000, tekst w j. włoskim dostępny na stronie: <http://www.cortecostituzionale.it/actionPronuncia.do> (30.01.2015), s. 2.

¹³ Ibidem.

¹⁴ G. Miligi, *Laicismo, tra laicità e filosofia*, [w:] *Laicità e filosofia*, red. G. Miligi, G. Perazzoli, Milano–Udine 2010, s. 94.

¹⁵ G. Caprarola, op.cit., s. 23.

¹⁶ Papieska Rada *Iustitia et Pax*, *Kompendium nauki społecznej Kościoła*, Kielce 2005, n. 572, s. 375.

¹⁷ G. Boniolo, *Introduzione*, [w:] *Laicità. Una geografia delle nostre radici*, red. G. Boniolo, Torino 2006, s. XXVI.

nich obywateli, którzy nie powinni doświadczać jakiegokolwiek dyskryminacji bądź też uzyskania pewnego rodzaju przywilejów w związku z ich przynależnością wyznaniową”¹⁸.

Należy zauważyć, że nie wszyscy badacze analizowanego zagadnienia podzielają stanowisko włoskiego Trybunału Konstytucyjnego czy też przeważającej liczby uczonych. W swoich teoriach, zasadniczo radykalnych i przeciwnych włoskiej postaci świeckości, nawiązują najczęściej do francuskiej wersji państwa świeckiego. W ten sposób wypowiada się chociażby Bruno Bellerate. Utożsamia świeckość z radykalną areligijnością zakładającą nie tylko antyklerykalizm, lecz także odrzucenie tego, co odnosi się do religii w wymiarze teoretycznym i praktycznym we wszystkich teoriach i czynnościach, zarówno w zakresie indywidualnym, jak i społecznym¹⁹.

Mimo że orzecznictwo włoskiego Trybunału Konstytucyjnego określiło zasadę świeckości państwa, to jej zawartość i znaczenie wzbudzają wiele kontrowersji doktrynalnych i wahań orzecznictwa włoskiego sądownictwa²⁰.

III.

Karta konstytucyjna zwana Statutem Alberytyńskim z 4 marca 1848 r. oraz późniejsze wysiłki zmierzające do zjednoczenia Królestwa Włoch w 1861 r. miały istotny wpływ na ustrój włoskiej monarchii konstytucyjnej uznającej zasadę podziału władzy²¹. W kontekście rozpatrywanego zagadnienia trzeba wskazać na zasady prawa konstytucyjnego określające formę państwa, jego ustrój oraz system prawa. Istota tychże zasad sprowadza się do nadania im charakteru nadrzędnego w perspektywie interpretacji ustawy zasadniczej oraz „w procesie formułowania treści całego systemu prawa w państwie”²². Powyższe zasady wytyczają kierunek, a zarazem „punkt odniesienia dla

¹⁸ G. Brunelli, op.cit., s. 1.

¹⁹ B. Bellerate, *Laicità e religione. Spunti e appunti*, [w:] *Laicità, religioni e formazione: una sfida epocale*, red. F. Cambi, *Laicità, religioni e formazione: una sfida epocale*, Roma 2007, s. 20.

²⁰ G. Zagrebelsky, *Laicità*, tekst w j. włoskim dostępny na stronie [http://www.treccani.it/enciclopedia/laicity_\(XXI-Secolo\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/laicity_(XXI-Secolo)) (28.05.2015), s. 1, 16.

²¹ Z. Witkowski, *System konstytucyjny Włoch*, Warszawa 2000, s. 9–10.

²² Z. Witkowski, *Wybrane zasady prawa konstytucyjnego Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] *Prawo konstytucyjne*, red. Z. Witkowski, Toruń 2002, s. 65.

wszystkich władz i organów państwa w realizacji ich wszelkich zadań, powinności i obowiązków”²³. Prawo konstytucyjne nie określa powszechnego katalogu zasad, tym bardziej że pomiędzy poszczególnymi państwami mogą występować istotne różnice wynikające z historii ustroju państwa i prawa. Niektóre z tychże zasad zostały bezpośrednio zawarte w konstytucji, podczas gdy inne stają się obowiązujące na podstawie analizy norm konstytucyjnych w świetle aktualnie obowiązującego systemu prawa²⁴. W tym sensie Trybunał Konstytucyjny Republiki Włoskiej stwierdził, że podstawowe zasady ustroju konstytucyjnego mają nadrzędne znaczenie względem innych norm czy ustaw o statusie konstytucyjnym. W takim przypadku postanowienia Konkordatu potwierdzone art. 7 ust. 2 Konstytucji Republiki Włoskiej z 1947 r.²⁵ nie są wyłączone ze stwierdzenia ich zgodności z nadrzędnymi zasadami ustroju konstytucyjnego²⁶, zwłaszcza że Konstytucja gwarantuje państwu i kościołowi wzajemną niezależność i suwerenność (art. 7 ust. 1), co sprawia, że nie powinno dojść do naruszenia tychże zasad²⁷.

Jedną z zasad przyjętych przez Statut Albertyński była zasada uznająca religię katolicką jako jedyną religię państwa włoskiego²⁸. Została ona potwierdzona w Paktach Laterańskich z 11 lutego 1929 r., w których podjęto regulację stosunków bilateralnych, sankcjonowanych traktatem i konkordatem, pomiędzy Włochami a Stolicą Apostolską. Pomimo późniejszej transformacji ustrojowej i wejścia w życie Konstytucji Republiki Włoskiej

²³ Ibidem, s. 65.

²⁴ ibidem, s. 66.

²⁵ Art. 7: „Państwo i Kościół katolicki są, każde we własnym zakresie, niezależne i suwerenne. Ich stosunki są regulowane przez Pakty Laterańskie. Zmiany Paktów, przyjęte przez obie strony, nie wymagają procedury rewizji konstytucyjnej”. Zgromadzenie Konstytucyjne, *Konstytucja Republiki Włoskiej*, Warszawa 2004, s. 58. Zob. także *Assemblea Costituente, Costituzione della Repubblica Italiana* del 27 dicembre 1947, [w:] *Gazzetta Ufficiale (ediz. str. ord.)* n. 298, del 27 dicembre 1947; *Gazzetta Ufficiale* n. 2 del 3 gennaio 1948.

²⁶ Corte Costituzionale, Sentenza n. 203 del 11 aprile 1989, tekst w j. włoskim dostępny na stronie <http://www.cortecostituzionale.it/actionPronuncia.do> (30.01.2015), s. 3.

²⁷ Corte Costituzionale, Sentenza n. 30 del 21 febbraio 1971, tekst w j. włoskim dostępny na stronie <http://www.cortecostituzionale.it/actionPronuncia.do> (31.01.2015), s. 1–2.

²⁸ Art. 1 Statutu Albertyńskiego stwierdza: „La Religione Cattolica, Apostolica e Romana è la sola Religione dello Stato. Gli altri culti ora esistenti sono tollerati conformemente alle leggi”. Tekst w j. włoskim dostępny na stronie <http://www.quirinale.it/qnrnw/statico/costituzione/statutoalbertino.htm> (31.01.2015), s. 1.

z 1947 r.²⁹ oraz istotnych zmian w doktrynie Kościoła katolickiego podjętych podczas Soboru Watykańskiego II (1962–1965), przepis ten obowiązywał do czasu zawarcia Porozumienia pomiędzy Republiką Włoską a Stolicą Apostolską z 18 lutego 1984 r. i jego ratyfikacji ustawą nr 121 z 25 marca 1985 r.³⁰

Zniesienie zasady uznającej religię katolicką jako jedyną religię państwa włoskiego stworzyło podwaliny pod ekspansję zasady świeckości tegoż państwa nieokreślonej bezpośrednio w Konstytucji Republiki Włoskiej. W ten sposób późniejsze orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego Republiki Włoskiej oraz wykładnia prawa konstytucyjnego przyczyniły się do wprowadzenia tej zasady w systemie prawa włoskiego³¹.

Rozpatrując problematykę nauczania religii w szkołach publicznych, zwłaszcza w perspektywie dyskryminacji uczniów niekorzystających z nauczania religii katolickiej, zbadano zgodność konstytucyjną art. 2, 3 i 19 Konstytucji, art. 9 ustawy nr 121 z 25 marca 1985 oraz pkt. 5/b)/2) Protokołu dodatkowego do tejsze ustawy³². Analiza powyższych norm w kontekście zasad ustroju konstytucyjnego doprowadziła do wyróżnienia zasady świeckości państwa oraz do uściślenia jej atrybutów na gruncie włoskim. Tym samym włoski Trybunał Konstytucyjny w wyroku nr 203 z 11 kwietnia 1989 r. określił zasadę świeckości wynikającą nie tylko z zaskarżonych art. 2³³, 3³⁴

²⁹ Zgromadzenie Konstytucyjne, *Konstytucja Republiki Włoskiej*, op.cit.

³⁰ Parlamento della Repubblica Italiana, Legge n. 121 del 25 marzo 1985, *Ratifica ed esecuzione dell'Accordo, con protocollo addizionale, firmato a Roma il 18 febbraio 1984, che apporta modificazioni al Concordato lateranense dell'11 febbraio 1929, tra la Repubblica italiana e la Santa Sede*, Protocollo addizionale, *Gazzetta Ufficiale (Suppl. ord.)*, n. 85 del 10 aprile 1985.

³¹ V. Villa, op.cit., s. 42.

³² Corte Costituzionale, Sentenza n. 203 del 11 aprile 1989, op.cit., s. 1.

³³ Art. 2: „Republika uznaje i gwarantuje nienaruszalne prawa człowieka, zarówno, jako jednostki, jak i uczestnika grup społecznych, w których rozwija on swoją osobowość i wymaga wypełniania nie dających się uchylić obowiązków solidarności politycznej, ekonomicznej i społecznej”. Zgromadzenie Konstytucyjne, *Konstytucja Republiki Włoskiej*, op.cit., s. 57.

³⁴ Art. 3: „Wszyscy obywatele mają jednakową godność społeczną i są równi wobec prawa bez względu na płeć, rasę, język, religię, poglądy polityczne, położenie osobiste i społeczne. Zadaniem Republiki jest usuwanie przeszkód natury ekonomicznej i społecznej, które ograniczając faktycznie wolność i równość obywateli, krępują pełny rozwój osoby ludzkiej i efektywny udział wszystkich pracujących w politycznej, gospodarczej i społecznej organizacji kraju”. Ibidem, s. 58.

i 19³⁵, lecz również z art. 7, 8³⁶ i 20³⁷ Konstytucji. W interpretacji Trybunału zasada świeckości „nie oznacza indyferencji Państwa względem religii, lecz wskazuje na zagwarantowanie ze strony Państwa wolności religijnej w systemie pluralizmu wyznaniowego i kulturalnego”³⁸.

Artykuły 2, 3 i 19 odnoszą się do wolności religijnej nakładającej na państwo obowiązek zapewnienia skutecznej ochrony prawnej w zakresie niedyskryminacji, zarówno indywidualnie, jak i zbiorowo. W tym sensie państwo włoskie stoi na straży poszanowania godności ludzkiej oraz zagwarantowania równości wobec prawa³⁹. Powyższe artykuły w powiązaniu z art. 7, 8 i 20 Konstytucji tworzą „najwyższą zasadę świeckości Państwa, która jest jednym z profili określających formę Państwa nakreśloną w Konstytucji”⁴⁰.

Rozumiana w ten sposób zasada świeckości stała się punktem odniesienia dla instytucji państwowych. Wywiera ona istotny wpływ na określone regulacje ustawowe, zwłaszcza że nie pozostaje bierna w obliczu presji społeczno-politycznych w zakresie przestrzegania podstawowych praw i wolności człowieka oraz oczekiwań związanych z unormowaniem pewnych obszarów życia. Określone postulaty nie zawsze jednak zostają spełnione przez ustawodawcę z wielorakich powodów.

W świetle rozpatrywanego powyżej wyroku Trybunału Konstytucyjnego (203/1989), jak również późniejszego orzecznictwa, potwierdzono konstytucyjną prawowitość zawieranych porozumień czy układów w zakresie nauczania religii w szkole publicznej. Nie powoduje ono żadnej dyskrymina-

³⁵ Art. 19: „Wszyscy mają prawo swobodnego wyznawania swojej wiary, w jakiegokolwiek formie, indywidualnie lub zbiorowo, propagowania jej i sprawowania obrzędów kultowych prywatnie lub publicznie, o ile nie sprzeciwiają się one dobrem obyczajom”. Ibidem, s. 62.

³⁶ Art. 8: „Wszystkie wyznania religijne są jednakowo wolne wobec prawa. Wyznania religijne inne niż katolickie mają prawo organizowania się według własnych przepisów, o ile nie są one sprzeczne z włoskim porządkiem prawnym. Ich stosunki z państwem są regulowane przez ustawę na podstawie porozumień z właściwymi przedstawicielstwami”. Ibidem, s. 59.

³⁷ Art. 20: „Charakter kościelny i cel religijny lub kultowy stowarzyszenia albo instytucji nie mogą być przyczyną szczególnych ograniczeń ustawowych ani specjalnych obciążeń skarbowych dla ich tworzenia, zdolności prawnej i wszelkich form działania”. Ibidem, s. 62.

³⁸ Corte Costituzionale, Sentenza n. 203 del 11 aprile 1989, op.cit., s. 3.

³⁹ Por. ibidem, s. 3.

⁴⁰ Ibidem.

cji ani nie jest sprzeczne z zasadą świeckości państwa. Wskazuje się, że taki stan rzeczy jest jej przejawem⁴¹. Podkreśla się ponadto, że świecki charakter państwa umożliwia nauczanie religii katolickiej w szkołach publicznych ze względu na aspekt formacyjny kultury religijnej w ramach szeroko rozumianego pluralizmu religijnego tudzież z powodu przyjęcia reguł katolicyzmu jako „historycznego dziedzictwa narodu włoskiego”⁴².

Kultura religijna i katolicyzm miały istotny wpływ na kształtowanie się historycznego dziedzictwa narodu włoskiego, a zarazem przyczyniły się do określenia świeckiej postawy państwa. W tym sensie państwo nie przyjęło wrogiej postawy w odniesieniu do kościołów i związków wyznaniowych, lecz stanęło na stanowisku służebności względem społeczeństwa obywatelskiego oraz problematyki sumienia⁴³. Powyższa koncepcja wytycza kierunek dalszej eskalacji tejże zasady w ramach konstytucjonalizmu włoskiego. Orioldo Marson utrzymuje, że powyższa definicja pozostaje otwarta, ponieważ cały czas trwa dyskusja nad zakresem świeckości w wydaniu włoskim⁴⁴.

Nie wszyscy podzielają stanowisko włoskiego Trybunału Konstytucyjnego w zakresie świeckości państwa. Michele Ainis zauważa w perspektywie art. 3 Konstytucji, że ustrój państwa pozostaje obojętny względem przynależności religijnej. Wskazuje, że jest ona bez znaczenia w wymiarze prawnym, tym bardziej że prawo i religia dotyczą odmiennych dziedzin, co istotnie wpływa na ideę świeckości państwa. W jego mniemaniu państwo świeckie nie powinno przyczyniać się do współdziałania z religiami⁴⁵.

⁴¹ Corte Costituzionale, Sentenza n. 13 del 14 gennaio 1991, tekst w j. włoskim dostępny na stronie <http://www.cortecostituzionale.it/actionPronuncia.do> (8.06.2015), s. 4.

⁴² Corte Costituzionale, *I diritti fondamentali nella giurisprudenza della Corte costituzionale*, Relazione predisposta in occasione dell'incontro della delegazione della Corte costituzionale con il Tribunale costituzionale della Repubblica di Polonia, Warszawa 30–31 marzo 2006, tekst w j. włoskim dostępny na stronie http://www.cortecostituzionale.it/documenti/convegni_seminari/STU185_principi.pdf (5.04.2015), s. 22.

⁴³ Ibidem, s. 22.

⁴⁴ O. Marson, *La laicità e le laicità: i termini, le posizioni e gli interrogativi di un dibattito aperto*, [w:] *Laicità possibili. Fondamenti e prospettive*, red. G. Goisis, G. Maglio, O. Marson, Portogruaro 2007, s. 31–32.

⁴⁵ M. Vincenti, *La laicità come principio giuridico*, Colloquio con Michele Ainis, tekst w j. włoskim dostępny na stronie http://www.sintesialettica.it/leggi_articolo.php?AU-TH=132&ID=207 (2.02.2015), s. 1.

IV.

Należy zauważyć, że Trybunał Konstytucyjny Republiki Włoskiej wytyczył zasadę świeckości państwa wynikającą z wyżej wspomnianych artykułów Konstytucji, to jednak poza ogólnikowym wskazaniem zagadnień gwarancyjnych nie wytypował konkretnych treści i środków niezbędnych dla ustawodawcy do nadania świeckiego charakteru określonym aktom prawnym w zakresie stanowienia prawa. Potencjalne zwrócenie uwagi na jakikolwiek wydźwięk ideologiczny bądź oderwany od rzeczywistości byłoby niekonstytucyjne oraz doprowadziłoby do zaprzeczenia zasadzie świeckości⁴⁶.

W perspektywie analizowanego zjawiska należy zaznaczyć, że świeckość nie sprowadza się tylko do stosunków prawnych na linii państwo – Kościół katolicki, lecz obejmuje szeroki zakres stosunków pomiędzy państwem a religiami, regulując istotne zasady życiowe będące punktem odniesienia, niezależnie od przynależności religijnej⁴⁷. Zasada świeckości określa wyłączną kompetencję państwa w prowadzeniu spraw i interesów typowo doczesnych i świeckich⁴⁸.

Poza omówionym rozdziałem państwa od kościoła oraz gwarancją pluralizmu religijnego nie bez znaczenia pozostają nowe konteksty świeckości państwa. Należy zaliczyć do nich zwłaszcza zagadnienia z zakresu etyki i bioetyki⁴⁹. W tym sensie świeckość zapewnia ochronę i gwarancję wyborów indywidualnych. Mimo to dochodzi do ożywionych debat społecznych ze względu na zakres tejże zasady i jej roli w odniesieniu do niektórych obszarów życia. Rozdźwięki i stosowne postępowania przed włoskim Trybunałem Konstytucyjnym dotyczyły m.in.: zapłodnienia *in vitro*⁵⁰, określenia charakteru szkoły oraz nauczania religii⁵¹, finansowania szkół

⁴⁶ Corte Costituzionale, Sentenza n. 203 del 11 aprile 1989, op.cit., s. 3.

⁴⁷ E. Genre, *Religioni e laicità in Italia: quando i nodi vengono al pettine*, [w:] *Laicità, religioni e formazione: una sfida epocale*, red. F. Cambi, op.cit., s. 152–153.

⁴⁸ C. Vasale, *Laicità e politica*, [w:] *Lessico della laicità*, red. G. Dalla Torre, Roma 2007, s. 89.

⁴⁹ G. Dalla Torre, *Metamorfosi della laicità*, [w:] *Laicità e relativismo nella società post-secolare*, red. S. Zamagni, A. Guarnieri, Bologna 2009, s. 156.

⁵⁰ Corte Costituzionale, Sentenza n. 151 del 8 maggio 2009, tekst w j. włoskim dostępny na stronie <http://www.cortecostituzionale.it/actionPronuncia.do> (6.08.2015), s. 2–3.

⁵¹ Corte Costituzionale, Sentenza n. 13 del 11 gennaio 1991, tekst w j. włoskim dostępny na stronie <http://www.cortecostituzionale.it/actionPronuncia.do> (6.09.2015), s. 2–5.

prywatnych⁵², finansowania i zwolnień podatkowych kościołów i związków wyznaniowych⁵³, małżeństw konkordatowych⁵⁴, naruszenia autonomii żydowskich gmin wyznaniowych⁵⁵, obecności krzyża w miejscach publicznych⁵⁶, przysięgania na Boga w procesie cywilnym⁵⁷, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego⁵⁸.

Zasada świeckości państwa potwierdzona i określona w licznych wyrokach Trybunału Konstytucyjnego po 1989 r. stała się punktem odniesienia do dalszych inicjatyw ustawodawczych w tej materii⁵⁹. Mario Tedeschi uważa jednak, że na podstawie wyroku Trybunału Konstytucyjnego nr 203 z 1989 r. nie można uznać państwa włoskiego w pełni świeckim ze względu na rokowania dwustronne prowadzone ze związkami wyznaniowymi, zwłaszcza że polityka wyznaniowa państwa wskazuje na zacieśnianie stałych powiązań z poszczególnymi wyznaniem⁶⁰.

Powyższe stanowisko podziela Giuditta Brunelli, stwierdzając, że część doktryny wyraża wątpliwości nad charakterem państwa świeckiego, które zawiera konkordaty i układy z kościołami i związkami wyznaniowymi.

⁵² Corte Costituzionale, Sentenza n. 298 del 19 dicembre 2012, tekst w j. włoskim dostępny na stronie <http://www.cortecostituzionale.it/actionSchedaPronuncia.do?anno=2012&numero=298> (4.08.2015), s. 1–2.

⁵³ Corte Costituzionale, Sentenza n. 235 del 19 giugno 1997, tekst w j. włoskim dostępny na stronie <http://www.cortecostituzionale.it/actionPronuncia.do> (27.03.2015), s. 1–4. Zob. także Sentenza n. 178 del 27 maggio 1996, <http://www.cortecostituzionale.it/actionPronuncia.do> (27.03.2015), s. 1–2.

⁵⁴ Corte Costituzionale, Sentenza n. 421 del 29 novembre 1993, tekst w j. włoskim dostępny na stronie <http://www.cortecostituzionale.it/actionPronuncia.do> (6.08.2015), s. 1–2. Zob. także Sentenza n. 329 del 24 settembre 2001, <http://www.cortecostituzionale.it/actionPronuncia.do> (27.03.2015), s. 1–5.

⁵⁵ Corte Costituzionale, Sentenza n. 259 del 23 maggio 1990, tekst w j. włoskim dostępny na stronie: <http://www.cortecostituzionale.it/actionPronuncia.do> (27.03.2015), s. 2.

⁵⁶ Corte Costituzionale, Ordinanza n. 389 del 13 dicembre 2004, tekst w j. włoskim dostępny na stronie: <http://www.cortecostituzionale.it/actionPronuncia.do> (27.04.2015), s. 2.

⁵⁷ Corte Costituzionale, Sentenza n. 334 del 30 settembre 1996, tekst w j. włoskim dostępny na stronie: <http://www.cortecostituzionale.it/actionPronuncia.do> (27.03.2015), s. 1–3.

⁵⁸ Corte Costituzionale, Sentenza n. 195 del 19 aprile 1993, tekst w j. włoskim dostępny na stronie: <http://www.cortecostituzionale.it/actionPronuncia.do> (4.03.2015), s. 3.

⁵⁹ P. Moneta, *Effetti della giurisprudenza della Corte costituzionale sul piano legislativo e interpretativo*, [w:] *Diritto ecclesiastico e Corte costituzionale*, red. R. Botta, Napoli 2006, s. 267.

⁶⁰ M. Tedeschi, *Il principio di laicità nello stato democratico*, Torino 1996, s. 145.

Wyraża przy tym sceptycyzm w zakresie niezależności najwyższej zasady świeckości państwa⁶¹.

Jeszcze dalej posuwa się Sergio Lariccia, który dochodzi do wniosku, że ustroj państwa włoskiego nie jest ustrojem demokratycznym ze względu na niezapewnienie zasady świeckości instytucjom publicznym. Uważa przy tym, że nie gwarantuje się ustawowej równości obywateli i związków wyznaniowych. W podobnym sensie zwraca uwagę na brak jednakowych gwarancji równości między wierzeniami religijnymi a przekonaniami filozoficznymi oraz między związkami wyznaniowymi a organizacjami niewyznaniowymi lub filozoficznymi. Tak samo niewystarczająco zapewniona jest jednakowa wolność poszczególnych związków wyznaniowych w sytuacji, gdy jeden z nich zostaje w szczególności uprzywilejowany. Podważa również gwarancję wolności religijnej na płaszczyźnie szkolnej i pozaszkolnej, zwłaszcza że nie uwzględnia się wolności wierzących i niewierzących, jak również uczniów i nauczycieli⁶².

Zdaniem Roberto Grittiego uwarunkowania tego typu pozwalają na zaszeregowanie rozpatrywanej zasady w wydaniu włoskim w kategoriach świeckości umiarkowanej ze względu na pewien „ukryty” wymiar państwa wyznaniowego⁶³.

V.

Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego przyczyniło się do rozwoju i wytyczenia zakresu zasady świeckości państwa oraz jej związku z prawami i wolnościami religijnymi zagwarantowanymi konstytucyjnie.

Zasada świeckości państwa włoskiego rozwijająca się na gruncie tegoż konstytucjonalizmu wskazuje na tendencję współpracy z kościołami i związkami wyznaniowymi. Efektem takiego stanu rzeczy jest bez wątpienia partycypacja czynnika religijnego w życiu publicznym opartego na zasa-

⁶¹ G. Brunelli, op.cit., s. 4.

⁶² S. Lariccia, *Principio di laicità dello Stato*, tekst w j. włoskim dostępny na stronie: [http://www.treccani.it/enciclopedia/principio-di-laicita-dello-stato_\(Diritto-on-line\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/principio-di-laicita-dello-stato_(Diritto-on-line)) (2.03.2015), s. 5.

⁶³ R. Gritti, op.cit., s. 45.

dzie równości umocowanej konstytucyjnie w systemie rozdziału kościołów oraz związków wyznaniowych i państwa.

Stanowi wytyczną w działalności wszelkich organów władzy publicznej. Zadaniem powyższych organów jest zarówno zagwarantowanie przestrzegania tejsze zasady w trosce o poszanowanie godności człowieka, jak i przeciwdziałanie przejawom dyskryminacji i uprzywilejowania w perspektywie naruszenia zasady równouprawnienia.

Mimo pozytywnych związków państwa z kościołami i związkami wyznaniowymi dochodzi do okresowych polemik związanych z odmiennymi poglądami natury etycznej i moralnej czy też z problematyką finansowania określonych kościołów lub szkół wyznaniowych bądź z manifestacją symboli religijnych. Nie zawsze zostają one rozwiązane, co przyczynia się do protestów ze strony zwolenników i przeciwników w przedmiocie sporu.

Literatura

- Barwicka-Tylek I., *Laicyzacja*, [w:] *Słownik historii doktryn politycznych*, t. 3, red. M. Jaskólski, Warszawa 2007.
- Bellerate B., *Laicità e religione. Spunti e appunti*, [w:] *Laicità, religioni e formazione: una sfida epocale*, red. F. Cambi, *Laicità, religioni e formazione: una sfida epocale*, Roma 2007.
- Boniolo G., *Introduzione*, [w:] *Laicità. Una geografia delle nostre radici*, red. G. Boniolo, Torino 2006.
- Brunelli G., *La laicità italiana tra affermazioni di principio e contraddizioni della prassi*, <http://www.rivistaaic.it/la-laicit-italiana-tra-affermazioni-di-principio-contraddizioni-della-prassi.html>.
- Caprarola G., *Schemi di diritto ecclesiastico*, Roma 2014.
- Dalla Torre G., *Metamorfosi della laicità*, [w:] *Laicità e relativismo nella società post secolare*, red. S. Zamagni, A. Guarnieri, Bologna 2009.
- Genre E., *Religioni e laicità in Italia: quando i nodi vengono al pettine*, [w:] *Laicità, religioni e formazione: una sfida epocale*, red. F. Cambi, *Laicità, religioni e formazione: una sfida epocale*, Roma 2007.
- Gritti R., *La politica del sacro. Laicità, religione, fondamentalismi nel mondo globalizzato*, Milano 2004.
- Lariccia S., *Principio di laicità dello Stato*, [http://www.treccani.it/enciclopedia/principio-di-laicita-dello-stato_\(Diritto-on-line\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/principio-di-laicita-dello-stato_(Diritto-on-line)).

- Macioce F., *Una filosofia della laicità*, Torino 2007.
- Marson O., *La laicità e le laicità: i termini, le posizioni e gli interrogativi di un dibattito aperto*, [w:] *Laicità possibili. Fondamenti e prospettive*, red. G. Goisis, G. Maglio, O. Marson, Portogruaro 2007
- Miligi G., *Laicismo, tra laicità e filosofia*, [w:] *Laicità e filosofia*, red. G. Miligi, G. Perazzoli, Milano – Udine 2010.
- Moneta P., *Effetti della giurisprudenza della Corte costituzionale sul piano legislativo e interpretativo*, [w:] *Diritto ecclesiastico e Corte costituzionale*, red. R. Botta, Napoli 2006.
- Papieska Rada *Iustitia et Pax, Kompendium nauki społecznej Kościoła*, Kielce 2005.
- Rossi S., *La laicità nell'giurisprudenza della Corte Costituzionale*, http://www.sintesidialettica.it/leggi_articolo.php?AUTH=56&ID=117&RICERCA=ro.
- Tedeschi M., *Il principio di laicità nello stato democratico*, Torino 1996.
- Vasale C., *Laicità e politica*, [w:] *Lessico della laicità*, red. G. Dalla Torre, Roma 2007.
- Villa V., *Alcune osservazioni sulla nozione di „laicità”*, [w:] *Custodire la laicità nel tempo del pluralismo*, red. G. Palumbo, Milano 2009.
- Vincenti M., *La laicità come principio giuridico*, Colloquio con Michele Ainis, http://www.sintesidialettica.it/leggi_articolo.php?AUTH=132&ID=207.
- Witkowski Z., *System konstytucyjny Włoch*, Warszawa 2000.
- Witkowski Z., *Wybrane zasady prawa konstytucyjnego Rzeczypospolitej Polskiej*, [w:] *Prawo konstytucyjne*, red. Z. Witkowski, Toruń 2002.
- Zagrebel'sky G., *Laicità*, [http://www.treccani.it/enciclopedia/laicita_\(XXI-Secolo\)](http://www.treccani.it/enciclopedia/laicita_(XXI-Secolo)).